

Szerző: Kéri Katalin (keri.katalin@pte.hu)
Cím: **La guerra y la psique del niño / The War and the Child's Psyche**
Megjelenés: Education, War & Peace *International Standing Conference for the History of Education 36 (ISCHE)*, Institute of Education, University of London, 23-26 July 2014, London, Abstract Book, p. 169-171..
Licenc: © Kéri Katalin, 2014 | Hungary 2.5 <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/hu/> Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! [2.5 Magyarország (CC BY-NC-ND 2.5)]

(A konferencián spanyol nyelven elhangzott előadás magyar fordítása)

A kutatás témája és forrásai

Magyarország, mely 1867-től az Osztrák-Magyar Monarchia része volt, külügyeiben nem független politikai hatalomként lépett háborúba Szerbia ellen 1914 júliusában. Az ország 1918 novemberéig, az antanttal kötött fegyverszünetig a központi hatalmak oldalán mintegy 3.581.000 katonával vett részt a hadi eseményekben. A háború történései a magyarországi iskolák működésére, a gyerekek mindennapjaira is jelentős és sokrétű hatással voltak. Az iskolai tananyag és a tankönyvek, de még a pedagógiai módszerek is visszatükrözték a hadi állapotokat. A pedagógiai folyóiratokban, a napilapokban és a plakátokon is kiemelt téma lett az ifjúság katonai felkészítése, a hátszág gyerekeket (is) érintő problémáinak taglalása. Kézikönyvek, regények sora született a háború borzalmairól, a hazaszeretetről, a nemzetnevelésről, a katonai helyállásról, ezek egy része pedagógiai tartalmakat is hordozott, illetve gyerekeknek, fiataloknak szólt. Kevés volt azonban az olyan írott mű, amelynek szerzője azt mutatta be, hogy hogyan élik meg maguk a gyermekek a háborút. Ez az előadás ezek közül a ritka források közül mutat be egy, gyermekpszichológiai és neveléstörténeti szempontból is érdekes, 1915-ben *A háború és a gyermek lelke* címmel kiadott, Nagy László (1857-1931) pedagógus, gyermekpszichológus által írott könyvet, illetve a könyv háttéréként szolgáló országos kérdőíves kutatást, mely nem csupán a magyar neveléstörténetek figyelmére tarthat számot, hanem más országok kutatóinak is fontos és érdekes lehet.

Kutatásaink során feltártuk Nagy László vizsgálódásainak hátterét, a kérdőíves felmérés előkészítésének és az adatfelvételnek a jellemzőit és problémáit; más, korabeli magyar szöveges forrásokkal összevetve elemeztük a kötet szövegkorpuszát, valamint feltártuk a könyvről született, az 1910-es évektől napjainkig írt recenziókat, elemzéseket. A felmérés adatait elemezve Nagy László vizsgálta azt, hogy miként hat a gyerekek lelkére a háborús válság, gondolataik alakulása hogyan függ össze értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődésük szakaszaival, illetve leírta, hogy a gyerekek gondolatait megismerve milyen teendők merülnek fel az erkölcsi és a nemzeti nevelés vonatkozásában. A kötet (melynek az előzetes tervekkel ellentétben sajnos, csak az első kötete készült el) nem csupán gyermeklélektani szempontból fontos, de több, a korabeli magyar pedagógiai és politikai gondolkodásra rávilágító részletet is tartalmaz, és feltárható segítségével az 1910-es évek kérdőíves kutatómódszertanának több jellemzője is. Jóllehet, a felmérés és az annak eredményeiről készült könyv 1915-ben kifejezetten gyermeklélektani-pedagógiai indítatásból készült, most, 100 év múlva a nevelés- és gyermekkortörténet, tágabban pedig az első világháború történetének is fontos magyar forrásává vált.

Reformpedagógiák megjelenése a századelő Magyarországon

A 19. században Európában és Észak-Amerika államaiban – a modern, polgári kor követelményei által vezérelve – a parlamentek sorra hozták oktatásüggyel kapcsolatos törvényeiket. A tankötelezettség kimondása mellett, mely kétségkívül az egyik legfontosabb intézkedés volt, megalapozták a korszerű oktatás rendszerét alap-, közép- és felsőfokon. Magyarországon, ahol ez a folyamat már a Habsburg királynő, Mária Terézia uralkodása alatt, egy 1777-ben kiadott tanügyi szabályzattal, a *Ratio educationis*-szal megkezdődött, a tankötelezettség 1868-ban törvényben történt kimondása után teljesedett be. Az osztrák-magyar dualista államberendezkedés időszakában, 1867-től az oktatásügyi törvények és rendeletek mellett tantervek és tankönyvek sokasága és számos pedagógiai (módszertani) lap segítette a tanítók és tanárok munkáját, akiknek képzését az egyre szaporodó állami és felekezeti tanítóképzőkben oldották meg. A századforduló világszerte, így Magyarországon is új helyzetet teremtett mind tudományos, mind pedig társadalmi-gazdasági értelemben. Magyarországon a 20. század elején az életreform-mozgalmakhoz kapcsolódóan jelentek meg az első pedagógiai reformtörekvések, illetve az új tartalmi és módszertani alapokra épülő, gyermekközpontú iskolák. Ezek egy része külföldi példák nyomán jelent meg: Decroly, Steiner, Montessori pedagógiai elképzeléseit igyekeztek adaptálni. Emellett külföldi példák által inspirált, ugyanakkor sajátos magyar pedagógiai fejlesztések, reformiskolai innovációk is kialakultak.

Az 1914-ben lezajlott kérdőíves adatfelvétel és az azt elemző 1915-ös mű bemutatása előtt szeretném röviden leírni a magyarországi gyermektanulmányozás, valamint az ezt célul tűző egyesület korai történetét, amely társulat tulajdonképpen ezt, az I. világháború első évében lezajlott kutatást végigvitte. A századelő Magyarországon is fontos törekvés volt a pedológia (a gyermektanulmány) művelése, és külföldi mintára, korábbi magyar kezdeményezések nyomán pszichológusok és pedagógusok 1906-ban megalapították a később 1948-ig működő Magyar Gyermektanulmányi Társaságot. A társaság szakosztályokat, vidéki fiókokat létesített, nyilvános előadásokat, tanácskozásokat rendezett, kiadványokat, könyvsorozatokat adott közre, és 1907-től jelent meg önálló lapja, *A Gyermekek* című folyóirat. Törekvéseik középpontjában állt a gyermeki érdeklődés jellemzőinek, fejlődésének a megismerése, a gyermekpszichológia eredményeinek pedagógiai-iskolai szempontból való átgondolása és alkalmazása. Nagy László volt ennek a társaságnak az alapító elnöke, a folyóirat szerkesztője, valamint az Új Iskola nevű, 1912-ben a magyar fővárosban, Budapesten megnyílt reformiskola szellemi atyja, és számos pedagógiai újítás kidolgozója.

Kérdőíves kutatás 1914-ben a magyar iskolákban

Nagy László irányításával a Magyar Gyermektanulmányi Társaság 1914-15 telén széleskörű, Magyarország 120 iskolájára kiterjedő, kérdőíves felmérést készített arról, hogy mit gondolnak a gyerekek a háborúról, mit tartanak abban jónak és rossznak, kit tartanak felelősnek a háború kitöréséért, mit tartanak a legfőbb harci erénynek, és általában: hogyan élnek meg a háborús éveket, mitől félnek, milyen harci játékokat játszanak. Nagy László könyve bevezetőjében azt írta, hogy kutatásuk amiatt fontos, mert fel kell tárnunk a 'háború lélektanát', azokat a szellemi erőket, amelyek a hadi eseményekben részt vevő emberekben munkálnak. Ehhez pedig elengedhetetlenül fontos szerinte a gyermekek érzelmeinek, gondolatainak vizsgálata. Már műve előszavában, 1915 telén arra utalt Nógrády László, hogy ezek a feltárt adatok egyszer fontos emlékei lesznek a borzalmas világégésnek, és véleménye szerint a gyermek erkölcsi neveléséhez is útmutatásként szolgálnak Nagy László megállapításai. Nógrády szerint a gyermekek a háború „passzív hősei”, akik tevékenyen ugyan nem, de mint elszenvedők, minden pillanatában átélnek a hátszínben lévők napi

gondjait, a családok gyötrelmeit. Úgy gondolta, hogy a „jövő pedagógiájának”, a háború utáni „új életnek” az „új pedagógiáját” kell és lehet kimunkálni a felmérések adataira támaszkodva. A kutatás célkitűzése tehát a korabeli megfogalmazás szerint ez volt: „vizsgáljuk meg a háború hatását a gyermekekre, hogy megállapítsuk, hogy a háború milyen érzelmeket s gondolatokat támasztott, milyen vágyakat, törekvéseket, cselekvéseket váltott ki benne s e hatások miként módosulnak az évfolyamok szerint”.

Az adatgyűjtés két korcsoportban, 8-14 és 14-18 évesek körében folyt, 8-8, zömmel írásbeli, egy-egy esetben rajzos válaszokat váró kérdéscsoport köré rendezve. A felmérésben szinte kizárólag magyar gyermekek vettek részt, zömmel az Alföld, kisebb részben a főváros, Budapest iskoláiból. (A korabeli Magyarországon az 1910-es években körülbelül fele részben különböző nemzetiségűek éltek az államalkotó többséget adó magyarok mellett.)

Az első kérdéssorozat ez volt a 8-14 éves gyermekek számára:

- I. Miért van most háború?
- II. Mi tetszett eddig legjobban a háború eseményeiből? Miért?
- III. Most, hogy háború van, mit szeretnél leginkább tenni? Miért?
- IV. Szoktatok-e háborúsdit játszani? Írjátok le, miként! (fiúk számára.).
- V. Tettél-e a katonákért vagy az azok itthon maradt családjaiért valamit? Mit?
- VI. Szeretted-e a háborút? Miért?
- VII. Hogy fog végződni a háború? Miért?
- VIII. Rajzold le színes ceruzával vagy fessd le a háborút.

A második kérdéssorozat a 15-18 éves ifjak számára az alábbi kérdésekből állt:

- I. Mi ragadta meg leginkább lelkedet a háború eseményeiből? Miért?
- II. Mi az oka a háborúnak?
- III. Most, hogy háború van, mit szeretnél leginkább tenni? Miért?
- IV. Átalakította-e a háború napi foglalkozásaidat? Miként?
- V. Megváltoztatta-e a háború az érzéseidet és a gondolkodásodat? Miként?
- VI. Mi a véleményed általában a háborúról?
- VII. Hogyan fog végződni a háború? Miért?
- VIII. Rajzold le színes ceruzával vagy fessd le a háborút. (Nem kötelező.)

A gyermekek és ifjak korcsoportjainak jellemzői a feldolgozott kérdőíves adatok szerint

Nagy László a kb. 100.ezer adat feldolgozását csupán megkezdte, de az maradéktalanul sem az ő korában, sem napjainkig még nem történt meg. Ő arra vállalkozott, hogy egy 224 visszaérkezett kérdőívvel szereplő alföldi (jászberényi) gimnázium diákjainak, valamint egy 40 kérdőívet kitöltő nyugat-magyarországi (győri) elemi iskola növendékeinek a válaszait dolgozza fel. Ezek alapján, valamint korábbi, széleskörű kutatásaira is támaszkodva vázolta Nagy László a gyermekek fejlődési korszakainak általános jellemzőit. A kötet a gyermek értelmi és érzelmi (erkölcsi) fejlődését kétévenkénti bontásban, tematikai szempontból is csoportokba rendezve tekinti át.

A 9-10. év közötti gyerekekről Nagy László azt írta, hogy ez a realizmus koraszaka. a cselekvések egyik célja ebben a korszakban a tapasztalatszerzés, a másik pedig a közvetlen hatás létrehozása a gyermek környezetében. Megállapította, hogy ebben a korban a gyerekeknek a háborúban a győzelem tetszett legjobban, vagyis a 'végcél' érdekli őket, nem

az út (maga a harc), amely odáig vezet. A harcot, magát a társadalmi létet sem elvont, hanem realisztikus, fizikai síkon kezeli: az győz, aki erősebb. Többnyire azt tartották volna szükségesnek a győzelemhez, ha az ellenséges országok uralkodóit, vezető politikusait valaki megölné.

A 11-12 éves gyerekek válaszaiból az derül ki Nagy László szerint, hogy a világra való hatni akarás helyét felváltja az alkotásvágy, a gyakorlatiasság, és szeretnek csapatokat, csoportokat, titkos társaságokat alkotni. Ez jól kitűnik abból, hogy miként mesélték el háborús játékaikat: „Két pártra oszlunk. Egyik a szerb, másik a magyar és ekkor egymásra rohanunk. Persze, mindig a magyar győz, ha még gyengébbek is a magyarok...” „Egy vödör vízzel, jó csomó kővel és bottal fölfegyverkezve védjük a várat.” „Fakarddal ütjük egymást és kövekkel hajigáljuk egymást.”

A 13-14 éves kor az átmenet időszaka a könyv szerzője szerint. „A gyermek öntudatát e korban még mindig a cselekvés vágyának kielégítése, a külső tettekre való törekvés uralja. De a tettek veszítenek hevesességükből és motívumaik is módosulnak.” Ez a fejlődéslélektani korszak az erkölcsi öntudatra ébredés ideje szerinte. Ugyanakkor sok még a gyermekekben a bizonytalanság, nem könnyű eldönteniük, hogy mi a helyes és mi nem. A kérdőíves felmérés ebben a korcsoportban gyakran hozott kettős válaszokat egy-egy kérdésre, például: „Jó, hogy van háború, mert a haza gyűlöletes ellenségeit letiporjuk. Nem jó azért, mert sok jó hazafi vére folyik.” vagy: „Nem jó a háború, mert rengeteg ember pusztul el. Jó, mert ellenségeinket tönkre tesszük.” Ebben az időszakban az erkölcsi ítéletek bizonytalanságát az analitikus irányban fejlődő elme is okozza.

A 15-16 éves kor élesen elkülönül a megelőző korszaktól. A gyermek a pubertás hatása alatt a nagy aktivitásból az ellenkező végletbe csap át. A fékezhetetlen aktivitás, a szertelenkedő tetterő idejét csendes, méla korszak váltja fel. Az ebben a korban járó fiatalok nem szeretik a túlzott mozgalmasságot. Ezzel ugyanakkor együtt jár a belső fejlődésük, az absztraktív elmeműködés kibontakozása. A nemi érés gyakori hullámmzásban tartja az ifjak érzelmvilágát. A korcsoportba tartozó gyerekek jellemző feleletei: „A háborút nem szeretem, mert izgalommal jár.” vagy: „A háború idején szeretnék barlangban lakni, a világtól elzárva semmiről sem tudni. Az én lelkem anélkül is gyenge, a folytonos vérontás még szomorúbbá teszi azt.” Nagy László a kérdőíves adatokat feldolgozva azt állapította meg, hogy „míg a 10-14 éves gyermekeknek tetszését a harcok hatása, a győzelmek nyerek meg, addig a 15-16 éves ifjú érdeklődését már majdnem kizárólag a harc, illetőleg ennek erkölcsi rugói, a vitézség, hősiesség, hazaszeretet, szabadságszeretet, igazságszeretet, a bűn megbüntetése kötik le.” Jellemző a következő, egy 16 éves fiú tollából való válasz ennek alátámasztására: „A békénél és a háborúnál is fontosabb a haza java. A béke és háború csak eszközök a magas célra.”

A 17-18 éves korú fiatalokról a szerző azt írta, hogy általános megállapításokat tenni erről a korcsoportról sokkal nehezebb, mint az előző esetekben. Összességében elmondható ugyan, hogy még nem kiforrott egyéniségek ezek a diákok, de az, hogy pontosan milyenek is, nagyon nagy egyéni eltéréseket mutat. Az aktivitás új korszaka ez Nagy László szerint, amit a háborús kérdőívre adott válaszok sokasága is visszatükrözött: „Tudom, hogy a halállal nézek szembe s szüleimnek is sok fájdalmat okozok, mégis katona akarok lenni, mert hazámért mindent feláldozni kötelességem.” vagy: „Edzenünk kell magunkat, hogy Magyarországnak erős és kitartó fiai legyenek az új korszak megalapozásához.”

A felmérés eredményeinek tematikus szempontú vizsgálata

Nagy László művében a kérdőívek egyes kérdései szerint, tematikus bontásban is elemezte a beérkezett válaszokat, jelezve, hogy ezt az elemzést csak a fiúk válaszaira támaszkodva végezte el, a lányok adatainak feldolgozását későbbre halasztotta, ám azzal sohasem készült el. Ebben az előadásban csupán egy kérdést, és az azokra adott válaszok főbb csoportjait emelem ki. A kérdés ez volt: Miért van most háború?

A feleleteket Nagy László az alábbi csoportokra osztotta: szubjektív típusú feleletek, objektív-konkrét típusú feleletek, elvont típusú feleletek. Megállapította, hogy az egyes életkori szakaszokban milyen arányban fordulnak elő különböző típusú válaszok, és ez alapján próbált a fejlődési fokozatokra vonatkozó jellemzőket megfogalmazni. A szubjektív feleletek közül néhány jellemző: „Azért van a háború, mert a királyok összevesztek.” vagy: „Az oroszok nem fértek a bőrükbe.” vagy: „Ráfért a népekre, mert már gonoszak voltak, az Isten akarta így.” Az objektív-konkrét típusú válasza egy jellemző példa: „Azért van háború, mert a trónörökös a szerbek meggyilkolták. A magyarok a szerbekre törtek, a szerbeknek segítségére jöttek az oroszok, franciák, angolok, a magyaroknak segítségére jöttek a németek.” Az elvont típusba sorolható feleletek több alcsoportját állította fel a könyv szerzője, jellemzőek voltak például az ilyen, általánosító kijelentések: „A háborút a létért való küzdelem szülte.”

Különálló fejezetben olvashatunk a könyvben arról, hogy a magyar gyermekek érzelmi életére, hangulatára, kedélyállapotára hogyan hatott az I. világháború. (Itt ismételt hangsúlyozni szeretném, hogy a felmérés 1914 és 1915 fordulóján, a téli hónapokban történt, amikor még számos későbbi történés nyilvánvalóan ismeretlen a diákok előtt.) Nagy László úgy állapította meg, hogy a gyerekek válaszaiknak 93%-a arról tanúskodott, hogy felemelő, lelkesítő volt számukra a háború, ez különösen a 11, 12 és 13 éveseknél volt szembetűnő. Ezt a felfokozott hangulatot tökéletesen visszatükrözték a magyarországi sajtótermékek, köztük a pedagógiai hetilapok és folyóiratok, az irodalmi és művészeti alkotások sokasága is a háború első hónapjaiban.

A kötet további fontos része a háború erkölcsi nevelésre, erkölcsfejlődésre vonatkozó hatásainak bemutatása, amiről szintén elmondhatjuk, hogy a korabeli pedagógiai lapok kiemelt témája volt mindvégig a háború éveit alatt, sőt, azt követően is. Nagy László egyenesen azt állapította meg, hogy a háború a gyermekek erkölcsének fejlődésére volt a legnagyobb hatással, válaszaik 90% fölötti arányban tartalmaztak valamilyen, erkölcsstani szempontból értékelhető részletet. „Ez az erkölcsi hatás a 9 éves korban kezd általánossá és állandóvá válni. A 15 éves kortól fogva pedig majdnem kizárólag erkölcsi szempontból fogják fel a gyermekek a háborút, több-kevesebb erővel annak erkölcsi értékeit keresik” a szerző szerint. A válaszokat elemezve, induktív alapon, a gyermekek erkölcsi érdeklődésének a következő hét fő irányát emelte ki Nagy László:

- I. győzelem,
- II. harciasság,
- III. tulajdon és jog,
- IV. becsület,
- V. vallásosság,
- VI. hazaszeretet,
- VII. altruisztikus érzelmek.

Ezek közül az erények közül a harciasság jelent meg legnagyobb százalékban, a válaszok csaknem felében. Jellemző feleletek voltak például ezek: „Katonáink merészek, nem félnek az

ellenségtől. Az ellenség fél.” vagy: „Tetszik a magyar katonák vitézsége és bátorsága, mert ez a legnagyobb erény.”

A felmérés korabeli visszhangja és utóélete

A kérdőíves kutatás eredményeiről rendszeresen beszámolt több magyar pedagógiai sajtótermék, kiemelten is a hetente megjelent, az ország valamennyi alsófokú iskolájába eljutó Néptanítók Lapja című újság. Az előadásunkban bemutatott felmérést a magyar neveléstörténet-írásban napjainkig kiemelt jelentőségű kutatásként, Nagy László erről írott 1915-ös könyvét pedig a magyar lélektani és pedagógiai gondolkodás egyik fontos műveként tartják számon. Szinte minden, az 1920-as évektől napjainkig keletkezett, a magyar reformpedagógiákkal illetve a gyermektanulmányozással kapcsolatos elemzésben helyet kap ennek a kutatásnak a rövid bemutatása. 2008-ban például az egyik legfontosabb magyar pedagógiai folyóirat, az Iskolakultúra a reformpedagógiákról szerkesztett tematikus számában olvashatunk az 1914-es kérdőíves felmérésről. Jellemző, hogy történelmi korszaktól, politikai berendezkedéstől függetlenül ezt a Nagy László által írt kötetet száz éves története során valamennyi elemzője nagyra tartotta. Vallásos és ateista, nacionalista és internacionalista világnézetű méltatói egyaránt voltak.

A könyv értelmezésemben felfogható olyan munkaként is, amely vigaszt, kapaszkodót nyújtott a Magyarország szempontjából is hatalmas emberáldozatokkal járó háborús események közepette: Nagy László és munkatársai szerint a háború erkölcsnemesítő, hazaszeretetre, bátorságra, kitartásra nevel, fejleszti az erényeket, azaz minden veszteség és pusztulás ellenére, illetve éppen azoknak köszönhetően hozzájárulhat egy jobb, igazabb, emberségesebb társadalom kialakulásához. Ezt az állításomat nem csupán erre a műre, hanem az I. világháború idején és azt követően keletkezett újságcikkekre, pedagógiai tanulmányokra, valamint a korabeli gyermek- és ifjúsági irodalom egyes darabjainak tartalmára is alapozva fogalmazom meg. Benne egy olyan, nem csupán a háborús, hanem az akkor, 1915 elején még közelinek remélt háború utáni pedagógia körvonalazódott, amelynek középpontja, még pontosabban alappillére maga a gyermek, a gyermek érzelmi és értelmi fejlődésének sajátosságaira alapozott nevelés.